

تدریس مجازی (قاسم رحیمی مهبانی) (سه شنبه ۱۶ اردیبهشت ۹۹)

ویرایش شده در ۹۹/۲/۱۷

علوم و فنون پایه ۱۰: «درس ۹» «موازنه و ترصیع» + کارگاه تحلیل فصل ۳

«هیچ نبشته نیست که به یک بار خواندن نیرزد.»

صفحه ۷۳

توجه: قبل از شناخت «موازنه» و «ترصیع» حتماً باید «سجع» و «انواع آن» را بشناسید.

۲: در «موازنه» و «ترصیع» اختلاف سلیقه بین معلم های ادبیات وجود دارد

گروه اول: واژه ها با هم «متفق الوزن» و «متفق القافیه» باشند (نظر من، گروه اول هست چرا که دکتر شمیسا و علامه دهخدا، این نظر را بیان کردند)

گروه دوم: آخرین حرف واژه مهم است (خواه اصلی باشد، خواه الحاقی) چون آهنگ را همان الحاقی ها می سازند

۱: «سجع» چیست؟ یکسانی دو واژه در «واج یا واج های پایانی» و «وزن و هجا» یا «هر دو». مثل: «الهی، اگر بهشت چون چشم و چراغ است، بی دیدار تو درد و داغ است»

۲: «سجع» در چه کلامی دیده می شود؟ در کلامی دیده می شود که حداقل دو جمله باشد. زیرا سجع ها باید در پایان دو جمله بیایند و آهنگ دو جمله را به یکدیگر نزدیک سازند

مثل: ما به او محتاج بودیم او به ما مشتاق بود.

۳: انواع سجع را نام ببرید و از هر کدام مثال بزنید.

۱: سجع متوازن: زمانی که «وزن و هجای» دو واژه، در آخر جمله های یکسان باشد. (حروف آخر آنها یکی نباشد) مانند: کام، کار، ۲: نهال، نهار، ۳: قاسم، صادق.

۱/۱: ظالمی را حکایت کنند که هیزم درویشان خریدی به حیف و توانگران را دادی به طرَح.

۲: سجع مطرف: زمانی که «حروف آخر» دو واژه، در آخر جمله های یکسان باشد. (وزن و هجای آنها یکی نباشد) مانند: دست، شکست، ۲: راز، نواز، ۳: قاسم، غنایم.

۲/۱: مراد از نزول قرآن، تحصیل سیرت خوب است نه ترتیل صورت مکتوب.

۳: سجع متوازی: زمانی که هم «وزن و هجای» هم «حروف آخر» دو واژه، در آخر جمله های یکسان باشد. مانند: دست، شست، ۲: خامه، نامه، ۳: قاسم، کاظم.

۳/۱: باران رحمت بی حسابش همه را رسیده و خوان نعمت بی دریغش همه جا کشیده.

۴: «موازنه» چیست؟ ۱: تقابل سجع های «متوازن» و «متوازی» که باعث هماهنگی آنها شود. ۲: تمام کلمات دو جمله یا دو مصراع در تقابل هم «هموزن و هماهنگ» باشند

توجه: باید همه سجع های آنها با هم «متوازن» باشند اما اگر سجع «متوازی» هم داشت اشکالی ندارد.

موازنه		دل به امید روی او همدم جان نمی شود		جان به هوای گوی او خدمت تن نمی کند	
دل	به	امید	روی	او	همدم
جان	به	هوای	گوی	او	خدمت
متوازن	=	متوازن	متوازی	=	متوازن

موازنه دارد زیرا همه واژه های مقابل هم در بیت با هم «سجع متوازن» دارند و واژه های «روی، گوی» با هم «سجع متوازی» دارند.

۵: «موازنه» و «ترصیع» در شعر است یا در نثر؟ هم در شعر هم در نثر

۶: آرایه موازنه تقابل کدام نوع از سجع ها است؟ متوازن و متوازی

صفحه ۷۴

۱: «ترصیع» چیست؟ ۱: موازنه ای که همه سجع های آن متوازی باشد. ۲: تمام کلمات دو جمله (نثر) یا دو مصراع (شعر) یک به یک با یک با هم «سجع متوازی» باشند.

موازنه		ای زبان! هم کنج بی پایان تویی		ای زبان! هم رنج بی درمان تویی	
ای	زبان	هم	کنج	بی پایان	تویی
ای	زبان	هم	رنج	بی درمان	تویی
=	=	=	متوازی	متوازی	=

ترصیع دارد زیرا همه واژه های مقابل هم در بیت با هم «سجع متوازی» دارند

۲: در عبارت و بیت زیر، «موازنه» یا «ترصیع» را با دلایل مشخص کنید.

موازنه		در بدایت بند و چاه بود ، در نهایت تخت و گاه بود			
در	بدایت	بند	و	چاه	بود
در	نهایت	تخت	و	گاه	بود
=	متوازی	متوازن	=	متوازی	=

موازنه دارد زیرا واژه های «بند، تخت» با هم «سجع متوازن» دارند و بقیه واژه ها با هم «سجع متوازی» دارند.

ترصیع		ای منور به تو ، نجوم جمال		ای مقرر به تو ، رسوم کمال	
ای	منور	به	تو	نجوم	نجوم
مقرر	مقرر	به	تو	رسوم	کمال
=	متوازی	=	=	متوازی	متوازی

ترصیع دارد زیرا همه واژه های مقابل هم در بیت با هم «سجع متوازی» دارند

۱: در کدام بیت‌ها، آرایه‌ی موازنه به کار رفته است؟ دلیل خود را بنویسید

خود آزمایی صفحه ۷۵

موازنه ندارد							
گر عزم جفا داری ، سر در رهت اندازم / و راه وفا گیری ، جان در قدمت ریزم							
گر	عزم	جفا	داری	سر	در	رهت	اندازم
ور	راه	وفا	گیری	جان	در	قدمت	ریزم
متوازی	متوازن	متوازی	متوازن	متوازن	=	**	**

موازنه ندارد زیرا در «موازنه» باید سجع‌ها «متوازن» و «متوازی» در دو مصراع، مقابل هم قرار بگیرند ولی در این بیت کلمات دو به دو با هم سجع «متوازن» و «متوازی» ندارند.

موازنه					
ز گرز تو خورشید گریان شود / ز تیغ تو بهرام بریان شود					
ز	گرز	تو	خورشید	گریان	شود
ز	تیغ	تو	بهرام	بریان	شود
=	متوازن	=	متوازن	متوازی	=

موازنه دارد زیرا همه واژه‌های مقابل هم در بیت با هم «سجع متوازن» دارند و واژه‌های «گریان، بریان» با هم «سجع متوازی» دارند.

موازنه					
جفا پل بود ، بر عاشق شکستی / وفا گل بود ، بر دشمن فشانندی					
جفا	پل	بود	بر	عاشق	شکستی
وفا	گل	بود	بر	دشمن	فشانندی
متوازی	متوازی	=	=	متوازن	متوازن

موازنه دارد زیرا واژه‌های «عاشق، دشمن»، «شکستی، فشانندی» با هم «سجع متوازن» دارند و بقیه واژه‌ها با هم «سجع متوازی» دارند.

موازنه							
همه شوری و نشاطی ، همه عشقی و امیدی / همه سحری و فسونی، همه نازی و خرامی							
همه	شوری	و	نشاطی	همه	عشقی	و	امیدی
همه	سحری	و	فسونی	همه	نازی	و	خرامی
=	متوازن	=	متوازن	=	متوازن	=	متوازن

موازنه دارد زیرا همه واژه‌های مقابل هم در بیت با هم «سجع متوازن» دارند

موازنه							
تیر بلای او را جز دل هدف نباشد / تیغ جفای او را جز جان سپر نباشد							
تیر	بلا	او	را	جز	دل	هدف	نباشد
تیغ	جفای	او	را	جز	جان	سپر	نباشد
متوازن	متوازی	=	=	=	متوازن	متوازن	=

موازنه دارد زیرا همه واژه‌های مقابل هم در بیت با هم «سجع متوازن» دارند و واژه‌های «بلا، جفای» با هم «سجع متوازی» دارند.

موازنه ندارد							
در بزم ز رخسار دو صد شمع برافروز / وز لعل شکر بار، می و نقل فرو ریز							
در	بزم	ز	رخسار	دو	صد	شمع	برافروز
وز	لعل	شکر بار	می	و	نقل	فرو	ریز
متوازن	متوازن	**	**	**	**	**	**

موازنه ندارد زیرا در «موازنه» باید سجع‌ها «متوازن» و «متوازی» در دو مصراع، مقابل هم قرار بگیرند ولی در این بیت کلمات دو به دو با هم سجع «متوازن» و «متوازی» ندارند.

موازنه							
پرواز به آنجا که نشاط است و امید است / پرواز به آنجا که سرود است و سرور است							
پرواز	به	آنجا	که	نشاط	است	و	امید
پرواز	به	آنجا	که	سرود	است	و	سرور
=	=	=	=	متوازن	=	=	متوازن

موازنه دارد زیرا همه واژه‌های مقابل هم در بیت با هم «سجع متوازن» دارند

موازنه							
نظر تا کنی عرض نقل است و می / نفس تا کنی، حرف چنگ است و نی							
نظر	تا	کنی	عرض	نقل	است	و	می
نفس	تا	کنی	حرف	چنگ	است	و	نی
متوازن	=	متوازن	متوازن	متوازن	=	=	متوازی

موازنه دارد زیرا همه واژه‌های مقابل هم در بیت با هم «سجع متوازن» دارند و واژه‌های «می، نی» با هم «سجع متوازی» دارند.

۲: در کدام یک از ابیات، شاعر از آرایه‌ی ترصیع، بهره برده است؟ دلیل انتخاب خود بنویسید.

موازنه						
عالم همه عابدند و معبود یکی است / دنیا همه ساجدند و مسجود یکی است						
عالم	همه	عابدند	و	معبود	یکی	است
دنیا	همه	ساجدند	و	مسجود	یکی	است
متوازن	=	متوازی	=	متوازی	=	=

موازنه دارد زیرا واژه‌های «عالم، دنیا» با هم «سجع متوازن» دارند و بقیه واژه‌ها با هم «سجع متوازی» دارند.

موازنه					
چرا نهم؟ نهم دل بر خیالت / چرا نهم؟ دهم جان در وصالت					
چرا	نهم؟	نهم	دل	بر	خیالت
چرا	نهم؟	دهم	جان	در	وصالت
=	متوازی	متوازی	متوازن	متوازی	متوازی

موازنه دارد زیرا واژه‌های «دل، جان» با هم «سجع متوازن» دارند و بقیه واژه‌ها با هم «سجع متوازی» دارند.

موازنه	چرامطرب نمی خواند سرودی؟ / چراساقی نمی گوید درودی؟		
	چرا	مطرب	نمی خواند
	چرا	ساقی	نمی گوید
	=	متوازن	متوازن

موازنه دارد زیرا همه واژه های مقابل هم در بیت با هم «سجع متوازن» دارند و واژه های «سرودی، درودی» باهم «سجع متوازی» دارند.

موازنه	راه وصل تو، راه پر آسبب در عشق تو، درد بی درمان				
	راه	وصل	تو	راه	پر
	درد	عشق	تو	درد	بی
	متوازن	متوازن	=	متوازن	متوازن

موازنه دارد زیرا همه واژه های مقابل هم در بیت با هم «سجع متوازن» دارند

ترصیع	ماز بالایم و بالایم رویم ماز دریایم و دریا می رویم				
	ما	ز	بالایم	و	بالا
	ما	ز	دریایم	و	دریا
	=	=	متوازی	=	متوازی

ترصیع دارد زیرا همه واژه های مقابل هم در بیت با هم «سجع متوازی» دارند

۳: کدام بیت از نظر کاربرد «سجع» ارزش موسیقایی بیشتری دارد؟

موازنه	هم عقل دویده در رکابت هم شرع خزیده در پناهت			
	هم	عقل	دویده	در
	هم	شرع	خزیده	در
	=	متوازن	متوازی	=

موازنه دارد زیرا واژه های «عقل، شرع» باهم «سجع متوازن» دارند و بقیه واژه ها باهم «سجع متوازی» دارند.

ترصیع	ما برون را ننگریم وقال را ما درون را بنگریم و حال را					
	ما	برون	را	و	قال	را
	ما	درون	را	و	حال	را
	=	متوازی	=	متوازی	=	=

ترصیع دارد زیرا همه واژه های مقابل هم در بیت با هم «سجع متوازی» دارند

۴: شاعر در ابیات زیر برای بهره گیری از آرایه «سجع» چه شیوه ای را به کار گرفته است؟ توضیح دهید

موازنه	بهاری کز دو رخسارش، همی شمس و قمر خیزد نکاری کز دو یاقوتش همی شهد و شکر ریزد							
	بهاری	کز	دو	رخسارش	همی	شمس	و	قمر
	نکاری	کز	دو	یاقوتش	همی	شهد	و	شکر
	متوازی	=	=	متوازن	=	متوازن	=	متوازی

موازنه دارد زیرا واژه های «رخسارش، یاقوتش» و «شمس، شهد» باهم «سجع متوازن» دارند و بقیه واژه ها باهم «سجع متوازی» دارند.

قافیه میانی	روشنی روز تویی، شادی غم سوز تویی ماه شب افروز تویی، ابر شکر بار، بیا					
	روشنی	روز	تویی	شادی	غم	سوز
	ماه	شب افروز	تویی	ابر	شکر بار	بیا
	**	**	=	**	**	متوازن

قافیه میانی دارد زیرا هر بیت چهار قسمت تقسیم شده است، دریایان قسمت های اول و دوم و سوم «روز، غم سوز، شب افروز» «سجع مطرف» دارند.

موازنه	ما چونایم و نوا در ما ز توست ما چو کوهیم و صدا در ما ز توست							
	ما	چو	نایم	و	نوا	در	ما	ز
	ما	چو	کوهیم	و	صدا	در	ما	ز
	=	=	متوازن	=	متوازی	=	=	=

موازنه دارد زیرا واژه های «نایم، کوهیم» باهم «سجع متوازن» دارند و «نوا، صدا» باهم «سجع متوازی» دارند.

۵: در تقطیع جایی هر بیت زیر، چند هجای کشیده دیده می شود.

هر که تأمل نکند در جواب بیشتر آید سخنش ناصواب	پایه های آوایی	هَر کِ تَ اَم	مَل نَ کُ نَد	دَر جَ وَاب
	وزن	بِیْشِ تَ رَا	یَد سِ خَ نِشِ	نَا صَ وَاب
	نشانه های هجایی	مَفْتَعَلِن	مَفْتَعَلِن	فَا عِلِن
		- U U -	- U U -	- U -

اختیارات شاعری: ۱: (مصراع دوم) رکن اول، هجای چهارم، «امکان حذف همزه» ۲: هجای آخر هر دو مصراع، «بلند» حساب می شود

چند پرسى ز من چیستم من نیستم نیستم نیستم من	پایه های آوایی	چِنْد پُرسِی	زِ مَن چِیْسِی	مَن تَم
	وزن	نِیْسِی تَم نِیْد	سِی تَم نِیْسِی	مَن تَم
	نشانه های هجایی	فَا عِلَا تِن	مِفَا عِیْل	فِع لِن
		- - U -	U - - U	- -

در این بیت ۵ مورد هجای کشیده وجود دارد که بارنگ قرمز در بالا مشخص شده.

کارگاه تحلیل فصل ۳ صفحه ۷۷

۱: نمونه های زیر را از نظر ویژگی های قلمرو زبانی بررسی کنید.

مفهوم: ۱: هموار شدن سختی و مبدل شدن به آن ۲: عشق به وصال	بیاد یار مهربان آید همی	بوی جوی مولیان آید همی
مفهوم: ۱: هموار شدن سختی و مبدل شدن به آن ۲: عشق به وصال	زیر پایم پرنیان آید همی	ریگ آسوی و درشتی راه او
مفهوم: اشتیاق به «بازگشت به وطن»	خنک ما را تا میان آید همی	آب جیحون از نشاط روی دوست
مفهوم: اشتیاق به «بازگشت به وطن»	میسر، زی تو شادمان آید همی	ای بخارا، شاد باش و دیرزی

۱: به کارگیری واژگان کهن و مهجور «خنک» ۲: کمی واژگان عربی ۳: سادگی زبان شعر ۴: به کارگیری «همی» به جای «می» ۵: سادگی واژه ها و کوتاهی جملات

۲: نمونه زیر را از نظر ویژگی های قلمرو ادبی بررسی کنید.

و بدان که نخستین چیزی که حق تعالی آفرید، قلم را آفرید؛ چنان که پیغامبر علیه السلام فرمود: «أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى الْقَلَمَ»، و قلم را فرمود که بر لوح بگردد و بنویس هر چه تا قیامت بخواهد بود؛ پس هر چه خواست آفریدن و خواست بودن تا رستخیز، همه قلم بنوشت به امر حق - عز و جل - .

۱: تلمیح به آفرینش حضرت آدم. ۲: تضمین و استشهدا به آیه قرآن: «أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى الْقَلَمَ» ۳: تکرار یاواژه آرایه «خواست»

کارگاه تحلیل فصل ۳ صفحه ۷۸

۳: در کدام یک از بیت ها، شاعر از آرایه ترصیع، بهره برده است؟ دلیل انتخاب خود را بنویسید.

ترصیع	دانه باشی مرغکانت برچندند			غنچه باشی کودکانت برکنند		
	دانه	باشی	مرغکانت	برچندند	غنچه	باشی
	متوازن	=	متوازی	متوازی	متوازن	=

موازنه دارد زیرا واژه های «دانه، غنچه» با هم «سجع متوازن» دارند و بقیه واژه ها با هم «سجع متوازی» دارند.

موازنه	بدان حجت که دل را زنده دارد						بدان آیت که جان را بنده دارد							
	بدان	حجت	که	دل	را	زنده	دارد	بدان	آیت	که	جان	را	بنده	دارد
	=	متوازن	=	متوازن	=	متوازی	=	متوازن	=	متوازن	=	متوازی	=	

موازنه دارد زیرا هم واژه های مقابل هم در بیت با هم «سجع متوازن» دارند و واژه های «زنده، بنده» با هم «سجع متوازی» دارند.

موازنه	خوشا چون سروها استادنی سبز				خوشا چون برگ ها افتادنی سبز					
	خوشا	چون	سروها	استادنی	سبز	خوشا	چون	برگ ها	افتادنی	سبز
	=	=	متوازن	متوازی	=	=	متوازن	متوازی	=	

موازنه دارد زیرا هم واژه های «سروها، برگ ها» با هم «سجع متوازن» دارند و واژه های «استادنی، افتادنی» با هم «سجع متوازی» دارند.

ترصیع	برند از برای دلی بارها		خورند از برای گلی خارها		
	برند	از	برای	دلی	بارها
	خورند	از	برای	گلی	خارها
	متوازی	=	=	متوازی	متوازی

ترصیع دارد زیرا هم واژه های مقابل هم در بیت با هم «سجع متوازی» دارند.

موازنه	ما چو ناییم و نوا در ما ز توست				ما چو کوهیم و صدا در ما ز توست				
	ما	چو	ناییم	و	نوا	در	ما	ز	توست
	=	=	متوازن	=	متوازی	=	=	=	توست

موازنه دارد زیرا واژه های «ناییم، کوهیم» با هم «سجع متوازن» دارند و «نوا، صدا» با هم «سجع متوازی» دارند.

۴: بیت زیر را تقطیع هجایی کنید.

دانه باشی مرغکانت برچندند غنچه باشی کودکانت برکنند	پایه های آوایی	د ا ن ب ا شی	م ر غ ک ا ن ت	ب ر ج ن ن د
		غ ن ج ب ا شی	ک و د ک ا ن ت	ب ر ک ن ن د
	وزن	ف ا ع ل ا ت ن	ف ا ع ل ا ت ن	ف ا ع ل ن
	نشانه های هجایی	- - U -	- - U -	- U -

اختیارات شاعری: هجای آخر هر دو مصراع، «بلند» حساب می شود.